

УДК 7(477.81/.82)«17/18»

Т.В. Смирнова

МУЗИЧНЕ ВИКОНАВСТВО У МАГНАТСЬКИХ МАЄТКАХ ВОЛИНІ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ТРЕТИНА XIX СТ.)

На сучасному етапі розвитку вітчизняного мистецтвознавства все частіше увага дослідників зосереджується на вивченні окремих регіонів України, кожен з яких має свою специфіку. Значний інтерес викликає Волинь, де наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. спостерігалось значне поживлення музичного виконавства у магнатських маєтках. Найбільш яскравими мистецькими осередками Волині були маєтки графа Ю.Іллінського, М.Любомирського та ін.

На сьогодні є небагато джерел, в яких розглянуто музичне виконавство в магнатських маєтках України кінця XVIII – першої третини XIX ст. (Сикорська А. [17], Шамаєва К. [19], Щербаківський Д. [21], а також Корній Л. [8], Малиновська Р. [9], Марценюк Г. [10], Никоненко Т. [13], Петрушанська Р. [14], Рудчук Ю. [15]). Серед дослідників Волині слід назвати Богданова В. [1; 2]. Проте, незважаючи на низку публікацій, проблема розвитку музичного виконавства у магнатських маєтках на Волині все ще залишається недостатньо вивченою і найменш висвітленою у вітчизняному мистецтвознавстві.

Метою статті є висвітлення фактів, які доводять, що на теренах Волині наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. розвивалося музичне виконавство у магнатських маєтках.

Ознакою музичного життя Волині кінця XVIII ст. – першої третини XIX ст. у панських маєтках були кріпацькі капели, до створення яких поміщики докладали чимало зусиль. Традиція заведення капели у поміщицькому осередку сягала ще XVI ст., коли кожна магнатська сім'я запрошувала найкращих музикантів-виконавців, диригентів і співаків із-за кордону для навчання селян, а також місцевих музикантів [26; 216, 226].

Науковий інтерес становить класифікація існування кріпосних капел в Україні, визначена В.Богдановим. Він умовно поділяє її на три періоди: 1) від початку існування і до 1796 р.; 2) 1796-1830 рр.; 3) від 1830 р. по 1861 р. [1].

На Волині, яскравим етапом розквіту музичного виконавства у магнатських маєтках є період, що співпадає з 1796-1830 роками. Слід відзначити, що до другого поділу Речі Посполитої (1793 р.) Волинь входила до її складу. тому була одним із тих регіонів, де мали місце безпосередні контакти з західноєвропейським мистецтвом [5; 320].

До 1800 р. на території Польщі існували королівські, магнатські, кафедральні, костельні, монастирські, міські та шкільні капели. Найбільш вагомим була королівська капела. Наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. польська магнатерія прагнула, щоб хори не лише супроводжували церковні служби, але й виконували масштабні та багатоголосні світські твори, зокрема й західноєвропейських композиторів, тобто виступали на різноманітних урочистостях, забавах тощо [26; 216].

У першій третині XIX ст. тривав активний розвиток кріпосних капел. Збільшувався їх склад, удосконалювалася професійна майстерність [1]. Хорових, інструментальних та театральних колективів у поміщицьких осередках стає значно більше, хоча вони й вимагали професійної підготовки. Це обумовлено двома причинами: 1) прагненням магнатів дотримуватися моди і придворних традицій; 2) освіченістю дворянського прошарку [19; 65].

У 1796-1830 роках мода мати свої капели й оркестри була поширеною серед поміщиків навіть із середнім достатком як на Правобережній, так і Лівобережній та Слобідській Україні [1]. А.Сикорська підтверджує, що 1775-1825 рр. – період яскравого розквіту кріпосних вокальних та інструментальних капел на українських землях [17].

Якщо для XVI-XVIII ст. у музичному виконавстві типовим був вокальний жанр, зокрема виконання пісень, то наприкінці XVIII – першій пол. XIX ст. популярними ставав

інструментальний [13; 95]. Інколи особливістю призначення музичних інструментів було не стільки виконання інструментальних композицій, скільки акомпанування співу [22].

Магнатські музичні колективи склалися з навчених кріпаків-музикантів, що добре виконували складні оркестрові твори й супроводжували оперні вистави. Оволодіння музичним інструментарієм загальноєвропейського типу було показником зростаючого професіоналізму українських музикантів, їх залучення до світових музичних традицій. До таких колективів на Волині слід віднести оркестри А.Іллінського, М.Комбурля, Г.Тарновського та ін. [1]. Так, 1806 р. губернатором Волині призначено М.Комбурля, який переніс із с. Хотинь (тепер Сумський р-н Сумської обл.) до Житомира свої музичні колективи, зокрема, оркестр, хор, рогову музику, запросив сюди з Німеччини композитора Франца Ксавера Бліму, що походив, імовірно, з Чехії. Всього до м. Житомира прибуло 120 музикантів та співаків [6; 985; 8; 81].

Загалом у Волинській губернії наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. було 19 кріпосних капел [2], зокрема: в княжни Л.Сапєги в Теофіполі [21], у Кохановських у с. Моньки, Прушинських у маєтку Пустомет, Урбановських у містечку Цепцевичі, корпусного генерала О.Леванідова та майора Муравйова в містечку Корці, князів Радзівілів у Бердичеві, графа Каменського неподалік Бердичева, у с. Іванкові [1; 2; 11]. Відзначимо, що у мецената Юзефа Стецького в Межирічах Корецьких капела складалася з 24 музикантів, а у графа Пржездецького в Старокостянтинівському повіті був колектив музикантів із 50 осіб [2].

Незважаючи на те, що в кожен колектив запрошено професіоналів, більшість виконавців складалася з кріпосних селян. Кожний новий колектив перетворювався в осередок культури, вплив якого був значним. Адже процеси, що в них відбувалися, виходили за межі свого часу та впливали на культурно-мистецькі процеси майбутнього.

На ранньому етапі існування кріпосних капел не могло бути й мови про планомірне навчання виконавців на музичних інструментах. Початкові навички гри кріпосні музиканти одержували через спілкування один з одним, де менш досвідчені вчилися виконавському мистецтву гри на різних інструментах у більш досвідчених. У тих капелах, де були капельмейстери, їх зобов'язували навчати музикантів гри на всіх інструментах [1]. Так, капельмейстером у маєтку одного з найбагатших поміщиків Волині графа Ганського з Житомирщини, протягом 1825-1835 рр. служив німецький скрипаль-віртуоз, композитор, диригент та педагог Август Григорович Герке (1790-1848 рр.), що походив із родини професійних музикантів [26; 154]. Його оркестр складався з 40 виконавців і виконував твори класичного репертуару [2].

Значне місце в розвитку мистецького життя Волині протягом XVIII-XIX ст. посідала родина меценатів графів Іллінських, які мали польські коріння, але проживали на Волині. Так, Ян Каєтан Іллінський (помер 1781 р.), староста Житомира, заснував оркестр із 100 музикантів і хор із 30 співаків [24; 353, 26; 189]. У складі цих колективів (на 1765 р.) були флейтист Гжегож Байєр, віолончеліст Цервента, скрипаль Ланде, співак Кернер [26; 228]. Ці колективи граф згодом перевів до містечка Романова [6; 985].

Його син, граф Юзеф Август Іллінський (1766-1844 рр.) – польський і російський генерал, камергер Павла I, маршалок Волинської губернії та російський сенатор [16; 88], відомий волинський меценат, народившись у Романові, прожив тут більшу частину свого життя [25; 151]. Ставши сенатором, Ю.Іллінський 1797 р. [26; 228] збудував у Романові розкішний палац «Новий Рим» і збільшив батьківський оркестр до 120 осіб. В оркестрі були першорядні виконавці на різних інструментах. Наприклад, до 1809 р. служив в оркестрі флейтист Г.Байєр із Відня, італійський скрипаль Дж. Ленці, що згодом залишився в Кременецькому ліцеї, кларнетист Й.Нудер [26; 228], фаготист Солецькі, валторніст Вайзінгер [21], Ян Роле (клавикорд та духові інструменти) [15], а також оперні актори Ненчіні, пані пані Замбоні та ін.

Резиденція графа Ю.Іллінського в Романові стала місцем, куди з задоволенням приїздили артисти та гості зі всієї Європи. Мистецьке життя тут відзначалося особливим

багатством. У Романівському мистецькому осередку поєдналися всі відомі форми маєткової культури: поруч із кріпосними митцями працювали вільнонаймані професіонали, аматори з аристократичних верств. Поза тим, що в період найвищого розквіту романівського мистецького осередку відвідування театральних вистав було вільним, граф Ю.Іллінський одним із перших в Україні почав комерційне використання своїх кріпосних митців [3]. Кріпосні капели, що їх поміщики віддавали «в найми», відіграли величезну роль у музично-громадському житті деяких міст, де вистави й концерти ставали можливими лише завдяки наявності кваліфікованих кріпосних капел. Так, Ю.Іллінський віддавав кріпаків-музикантів у найми житомирському, бердичівському, кам'янець-подільському театрам, а на час контрактів – київському [21].

Дотримуючись моди, Ю.Іллінський запрошував до себе в маєток митців різних жанрів, зокрема, малярів, різьбярів, артистів театру, музикантів тощо. Він створив у маєтку театр, де по чергово давали вистави польська, німецька, італійська оперні трупи та балет, що складався з французів, німців та італійців [25; 152]. Як зауважує Ф.Ернст [8; 82], костюми для вистав граф випишував із Відня. Співаків і музикантів театру він відпускав на заробітки в інші колективи.

У своєму маєтку граф Ю.Іллінський утримував хор у складі 84 селян, у тому числі 30 дівчат [26; 228], керівником якого був Гречкін [19; 70] – учень відомого українського композитора доби бароко, майстра вітчизняного хорового концерту Д.Бортнянського, а також симфонічний оркестр і рогову капелу, що склалися майже зі 100 осіб [8; 82]. Рогові оркестри в цей період набули великої популярності. Присутність в оркестрі запрошених артистів не тільки піднімала виконавський рівень музичного колективу, але й сприяла підготовці місцевих професіоналів. Кріпацькі колективи виконували якісний репертуар. Наприклад, роговий оркестр у графа Ю.Іллінського, що існував протягом 1817-1846 рр., складався з 15-20 італійців, що грали на жерстяних ріжках різної величини – виконував арії і танці з опер. Диригентом у цьому колективі був Сіла, пізніше Карелла [26; 228]. Ці факти свідчать про виникнення в межах поміщицьких осередків професійної музичної освіти. Специфікою такої капели було те, що в кожного з 40 учасників був інструмент, що видавав лише один звук. Приготування одного твору вимагало навіть рік часу. Учасниками цього оркестру були закріпачені селяни, що не знали нот та мали тільки в певний час видавати свій звук із певною силою та тривалістю. Такі оркестри мали вивчений великий репертуар, включаючи симфонії Гайдна [23].

У симфонічних оркестрах роги використовувалися для посилення духової групи як оркестрова барва. Популярність рогової музики потребувала збільшення кількості капельмейстерів та педагогів. Зазвичай це були колишні кріпосні музиканти, котрі могли купити собі вольну і займатися вільною практикою. Рогова музика у магнатських маєтках досягла популярності у 1820-1830 рр. і згодом зникла наприкінці 30-х років XIX ст. [9; 95].

Яскравими композиторами Волині були граф Іван (Януш) Станіслав Іллінський (1795-1860 рр.), очевидно, син Юзефа Августа Іллінського – С.Т.) – польський і український композитор. Він, як і попередні представники цієї родини, також утримував при своєму палаці в Романові оркестр і хор. Музичну освіту здобував у Сальєрі, Ф.Кауєра та, за припущенням, у Бетховена у Відні [12; 274].

На утримання колективів, навчання музикантів, оформлення театральних вистав господарі витрачали величезні кошти. Поміщики спеціально навчали дітей та селян-кріпаків музиці, а декого з них відправляли навчатися за кордон для отримання вищої освіти в інструментальному й вокальному мистецтві [14; 18]. Так, граф Каменський відрядив двох талановитих кріпаків на навчання до Лейпцига [1].

Як зауважував Д.Щербаківський [8; 82], Ю.Іллінський, користуючись своїм становищем у Римі, з дозволу найсвятішого отця посилав своїх декілька десятків кріпаків, вчитися до Італії для здобуття вищої музичної освіти. Запрошених німецьких та італійських артистів згодом повністю замінили музиканти-кріпаки [7; 223]. Отже, крім домашньої освіти

за участю вільнонайманих фахівців, професійне навчання за кордоном стало традиційною практикою підготовки мистецьких кадрів маєткових колективів.

Цікавим епізодом мистецького життя маєтку графа Ю.Іллінського в Романові була творчість родини Добжинських – Ігнаці (батька) та Ігнаці Фелікса (сина). Там протягом 1799-1817 рр. керівником симфонічного оркестру та хору [26; 114] працював відомий польський скрипаль і диригент Ігнаці Добжинський (1779-1841 рр.). З цим колективом виступали співаки з Петербурга й Італії, балетна труппа з Франції, оперна труппа з Німеччини [21]. Його син – Ігнаці Фелікс Добжинський – відомий польський композитор, диригент, піаніст, педагог, яскравий представник романтичного мистецького напрямку, уже з дитинства був знайомий з різними інструментами оркестру, заміняв батька при роботі з оркестром, а також грав у ньому [27; 79].

Говорячи про виконавський музичний репертуар, слід наголосити, що поступово зникали духовні твори, зокрема псалми, канти і на зміну їм приходили народні пісні, романси, у тому числі з інструментальним супроводом, обробки пісенно-танцювальних мелодій, що ставали частиною репертуару міських оркестрів, капел і театральних вистав. Розповсюдження набули видання різноманітних аранжувань, обробок народних пісень, варіацій та фантазій на народні теми, а також збірники різноманітних інструментальних п'єс. До навчального, домашнього, салонного репертуару входила музика західноєвропейських композиторів – В.А. Моцарта, Й.Гайдна, М.Клементі та ін. [19; 27], тобто музика барокового та класичного стилів [6; 986].

Оскільки в XVIII ст. Європа захоплювалася італійською музикою, особливо оперною, більшість музикантів були запрошеними з Італії. Театральна опера при магнатських палацах стає популярною [26; 216]. Цікавою є згадка про постановку оркестром графа А.Іллінського опери В.Моцарта «Дон Жуан» силами кріпаків [10].

Багаті маєтки польських магнатів Волині ставали місцем зібрання музикантів, художників, поетів, де обговорювалися проблеми музики, мистецтва, літератури, тобто саме вони були осередками мистецької культури Волинського краю. Утримання у власному маєтку музичного салону було ознакою гарного смаку [13; 92]. Тоді ж набув популярності палац князів Любомирських у Дубні.

Під час ярмарків князі для приїжджих магнатів влаштовували в своєму палаці пишні бали, театральні вистави, концерти [18; 206]. Князь Міхал Любомирський утримував великий придворний оркестр, музиканти якого два рази на тиждень виступали перед приїжджими з концертами [20; 35]. Цікаво, що всі попередні власники Дубна (Я.Острозький, Заславські та Сангушки) були меломанами і мали власні капели. Князь М.Любомирський був скрипалем, а 1783 р. привозив до Дубна римську оперу [4; 20].

Традицією стали виступи кріпацьких мистецьких колективів на великих ярмарках та торгах, зокрема контрактах. Там виступали кріпацькі оркестри і хорові капели князя М.Любомирського та графа Ю.Іллінського. Концерти відбувалися майже безперервно, давались театральні вистави, влаштовувалися музичні бали, маскаради. На ярмарках під час багатолюдних святкувань головне місце належало роговим і духовим оркестрам, що створювали незабутню музичну атмосферу [13; 100] і відігравали важливу роль у системі культури Волині кінця XVIII – першої третини XIX ст.

Але існували й негативні моменти. Сучасний дослідник В.Богданов зазначає: «серед маєтних класів не було єдності національних інтересів; частина місцевих магнатів не була зацікавлена в розвитку й пропагуванні української культури, зокрема музики». Тому виконання національної музики, а також творчу ініціативу місцевих композиторів і музикантів вони не підтримували [1]. Але, незважаючи на це, кріпацькі оркестри стали не тільки поширювачами інструментального виконавства, а й осередками безіменних творчих спроб в усіх жанрах музичного мистецтва [22].

Мистецька культура магнатських маєтків українського Правобережжя представлена комплексом таких явищ мистецького побуту, як музичні й театральні колективи з місцевих

селян – кріпаків власника маєтку; оркестри й театральні трупи з вільнонайманих професійних митців, утримуваних магнатом; аматорські мистецькі гуртки, до яких входили освічені аристократи. На практиці, частіше за усе, простежувалося поєднання цих форм функціонування мистецтва в різних комбінаціях. Оперна або драматична трупа з вільнонайманих артистів доповнювалася хором та оркестром кріпосних музикантів. Подібним чином відбувалися й аматорські вистави [3].

Проаналізувавши стан музичного виконавства у магнатських маєтках Волині кінця XVIII – першої третини XIX ст., відзначимо, що в цей період активно впроваджувалися процеси культурно-мистецького спрямування: збільшилася кількість осередків, де звучала музика, урізноманітнювався музичний інструментарій та розширювався репертуар музичних колективів. Оскільки територія Волині перебувала під впливом сусідніх держав, то мистецькі процеси розвивалися завдяки запрошеним з-за кордону митцям, диригентів, приватних педагогів й виконавців, що в подальшому формувало професійне музичне середовище регіону.

Джерельні приписи

1. Богданов В.О. Кріпосні капели й оркестри в Україні / В.О. Богданов // Вісник ХДАДМ. – 2006. – № 11. – С. 17-25.
2. Богданов В.О. Кріпосні капели й оркестри в Україні (на прикладі Волинської і Київської губерній) / В.О. Богданов // Вісник ХДАДМ. – 2008. – № 13. – С. 8-17.
3. Волосатих О.Ю. Музично-драматичний театр Правобережної України першої половини XIX століття в контексті міжнаціональних культурних зв'язків і художніх тенденцій епохи: автореф. дис. ... канд. мистецтв.: спец. 17.00.03 – «Музичне мистецтво» / О.Ю. Волосатих; Нац. муз. академія України ім. П.І. Чайковського. – К., 2009. – 19 с.
4. Дмитрук Н. Історія палацу князів Любомирських XVII-XVIII ст. у Дубенському замку / Наталя Дмитрук // Там де Ікви срібні хвилі плещуть...: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої укр.-поль. відносинам на Дубенщині (Дубно, 17-18 вер. 2005 р.). – Дубно, 2005. – С. 19-20.
5. Жолтовський П.М. Український живопис XVII-XVIII ст. / П.М. Жолтовський. – К.: Наукова думка, 1978. – 328 с.
6. Історія української культури: У 5 т. Українська культура другої половини XVII-XVIII ст. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 2003. – 1247 с.
7. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. / Відп. ред. А.Г. Шевель. – Т. 3. Україна в період розкладу і кризи феодално-кріпосної системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX ст.). – К., 1978. – 608 с.
8. Корній Л. Історія української музики. – Ч. 2 (друга пол. XVIII ст.) / Лідія Корній. – К.-Харків-Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1998. – 388 с.
9. Малиновська Р. Рогові оркестри Росії та України / Р.Малиновська // Наук. вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського. – 2009. – Вип. 83. – С. 89-99. – Режим доступу: www.nbuv.gov.
10. Марценюк Г.П. Віхи становлення національного тромбонового виконавства на тлі історико-культурних процесів в Україні / Г.П. Марценюк // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Зб. наук. праць. – 2011. – Вип. XXVII. – 9 с. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua.
11. Межиріч Корецький / Замки та храми України. – Режим доступу: www.castles.com.ua.
12. Мистецтво України: біографічний довідник / Упоряд.: А.В. Кудрицький, М.Г. Лабінський; За ред. А.В. Кудрицького. – К.: Укр. енцикл. ім. М.Бажана, 1997. – 700 с.
13. Никоненко Т.М. Музичні салони в другій половині XVIII-XIX ст. / Т.М. Никоненко // Культура і мистецтво у сучасному світі. Наук. зап. КНУКіМ. – Вип. 5. – К.: Видавн. центр КНУКіМ, 2004. – С. 92-102.
14. Петрушанская Р.И. Камерная музыка / Р.И. Петрушанская. – М.: Знание, 1981. – 48 с.

15. Рудчук Ю.А. Духова музика України у XVIII-XIX століттях: автореф. дис... канд. мистецтв.: спец. 17.00.01 – «Теорія та історія культури» / Ю.А. Рудчук; Держ. академія керівних кадрів культури і мистецтв. – К., 2001. – 15 с.
16. Русский биографический словарь. Издан под наблюдением председателя Императорского русского общества А.А. Половцева. – С.-Пб.: Типография Гл. Управления Уделов, 1897. – Т. 8. – 756 с.
17. Сикорская А.В. Музыкальная жизнь усадеб и аристократических салонов в процессе формирования профессионализма в музыкальной культуре царской России XVIII – первой половине XIX веков / А.В. Сикорская // Музичне мистецтво і культура. Наук. вісник ОДМА ім. А.В. Нежданової: Зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 11. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua.
18. УРЕ. – Т. 6. – К.: Гол. ред. Української Радянської енциклопедії, 1981. – 552 с.
19. Шамаева К.И. Музыкальное образование на Украине в первой пол. XIX века (На материале Волынской, Киевской, Подольской, Полтавской, Черниговской губерний) / К.И. Шамаева. – К.: Изд-во Центроблисполкома переподготовки кадров, 1992. – 187 с.
20. Шевчук Е. Богуславський і Дубно / Ерна Шевчук // Там, де Ікви срібні хвилі плещуть...: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої українсько-польським відносинам на Дубенщині (Дубно, 17-18 вересня 2005 р.). – Дубно, 2005. – С. 34-35.
21. Щербаківський Д. Оркестри, хори і капели на Україні за панщини / Данило Щербаківський // Музика: Місячник укр. культури. – Ч. 10-12. – 1924. – С. 206.
22. Ядловська З. Кріпацький театр в Україні: здобутки інструментального музикування / Зіновія Ядловська // Студії мистецтвознавчі. – 2009. – Ч. 2 (26). – С. 14-17.
23. Camerata Vistula. – Режим доступу: www.cameratavistula.
24. Pamietniki Jana Duklana Ochockiego, z pozostalych po nim rekopisow przepisane i wydane przez Kraszewski J.I. – Wilno: Naklad i druk Jozefa Zawadowskiego, 1857. – Т. 3. – 358 s.
25. Polski Słownik Biograficzny. – Т. 10. – Zakład narodowy imienia Ossolinskiх. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. – Wrocław-Warszawa-Krakow, 1962. – 642 s.
26. Słownik muzykow polskich. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – Т. 1. – Krakow: Polskie wydawnictwo muzyczne, 1962. – 349 s.
27. Wielka Encyklopedia Powszechna. – Т. 3. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964. – 840 s.

Резюме

Розглядаються мистецькі процеси, пов'язані з існуванням кріпацьких капел, хорів, оркестрів у магнатських маєтках Волині.

Ключові слова: мистецтво, хор, оркестр, капела, магнатські маєтки, композитори, виконавці, творчість, репертуар.

Summary

Smirnova T. Development of musical performance is in the magnate estates of Volyn (an end of XVIII is first third of XIX of century)

The article results the artistic processes, related to existence of fortress choirs, galleries, orchestras in the magnate estates of Volyn.

Key words: art, choir, orchestra, magnate estates, composers, performers, creation, repertoire.

Аннотация

Рассматриваются художественные процессы, связанные с существованием крепостных капелл, хоров, оркестров в магнатских поместьях Волини.

Ключевые слова: искусство, хор, оркестр, капелла, магнатские поместья, композиторы, исполнители, творчество, репертуар.